

Ирина Ј. ИВАНОВА*
Московский государственный университет
имени М.В. Ломоносова
Факультет иностранных языков и регионоведения

Оригинални научни рад
Примљен: 18. 11. 2024.
Прихваћен: 27. 2. 2025.

УМЕТНУТЕ РЕЧИ У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ

Реферат је посвећен проблему категоријалне припадности уметнутих (модалних) речи у српским граматикама, правописима и радовима српских лингвиста у поређењу с руским. Истражују се односи између модалних речи, модалних речца и прилога.

У руској граматичкој традицији уметнуте (модалне) јединице укључују речи, синтагме и реченице које нису граматички повезане ни с једним чланом реченице и изражавају модалну, експресивну и емоционалну оцену исказа. Већина граматика и других приручника српског, односно српскохрватског језика такве јединице дефинише као речце.

У реферату се упоређује прилаз класификовању модалних речи не само у руској и српској него и у енглеској, немачкој, француској граматичкој традицији.

Аутор сматра да је термин „модалне речи” прикладнији за именовање речи које изражавају говорников однос према садржају исказа и да би од њих требало разликовати партикуле и у српском језику. За разлику од модалних речи, речце спадају у помоћну врсту речи и дају појединачној речи у исказу или исказу у целини различите додатне семантичке, емоционално-експресивне и модалне нијансе.

Кључне речи: прилози, речце, уметнуте речи, модалне речи, интерпункција, српски језик, руски језик.

Приликом поређења руског и српског интерпункцијског система јавило се питање у коју врсту речи српска граматика сврстава језичке јединице као што су **наравно, можда, вероватно** и сл.

Према руској граматичкој традицији речи, синтагме и реченице које нису граматички повезане ни с једним чланом реченице и изражавају модалну, експресивну и емоционалну оцену исказа сачињавају скупину уметнутих јединица (вводные слова) (Јарцева 1990: 81).

* iva53@inbox.ru; <https://orcid.org/0009-0007-6891-799X>

Кад размишљамо о категоријалној припадности уметнутих речи, можемо се присетити изјаве Лава Шчербе о томе да увек постоји одређени број речи које се нигде не уклапају. Оне се класификују или као прилози или као речце, који су нека врста складишта где се помешано одлаже све сувишно што нигде не стане. „Нема се чега бојати ако се неке речи неће нигде уклопити – то значи да се заиста не уклапају ни у једну категорију. То су, на пример, уметнуте речи” (Шчерба 1957: 66).

Таква ситуација доводи до различитих приступа уметнутим речима у граматичким системима различитих језика и код различитих теоретичара.

Што се тиче руског језика, по први пут је Виктор Виноградов идентификовао ту лексичку групу као посебну врсту речи и назвао их „модалне речи” (Виноградов 1950).

У књизи „Руски језик. Граматичка теорија речи” он пише о могућности преласка прилога у категорију модалних речи: „Веза прилога с речима којима се прикључују може ослабити, директна синтаксичка веза прилога са речима које дефинишу може бити прекинута. Онда прилог постаје уметнута реч” (Виноградов 1972: 325).

Такав прелаз Виноградов илуструје примером: прилошка је употреба речи **наверняка** – **бить наверняка, действовать наверняка**, модална употреба те речи је у реченици: „И с ним играть было все равно, что ходить на медведя без рогатины: **наверняка сломает**”. У задњем примеру реч се тумачи као уметнута или модална.

Виноградов користи појмове „уметнута реч” и „модална реч” као еквиваленте. У ствари, термин „модална реч” означава категоријалну припадност, „уметнута реч” функцију у реченици. Традиционално се у описним речницима руског језика модалне речи означавају као „уметнуте речи”.

Да се задржимо на уметнутим јединицама које изражавају модалну оцену. У руском језику су то речи **вероятно, возможно, может быть, конечно, несомненно, разумеется** и сличне, у српском **вероватно, можда, ваљда, да-како, заиста** и друге. Углавном их српски лингвисти смештају међу речце.

Како се прилази таквим речима у граматицима других језика?

Већином се у енглеској литератури модалне речи издвајају као посебна врста речи. Оне преносе говорников субјективан став према исказу. Нису чланови реченице, јер се, дајући оцену целокупној ситуацији, налазе, тако-рећи, ван реченице. Модалне речи могу да функционишу као еквивалент реченице, исто као речи Yes и No. Постоји група модалних речи, које немају прилошку употребу, дакле ни етимолошки нису у вези с прилозима. То су речи *perhaps, maybe, probably, possibly* (Иванова 1981: 89–90).

Што се тиче француског језика, можемо се послужити еминентном „Теоријском граматицом француског језика” Владимира Гака који примећује да се у француском језику модалне речи треба узимати као функционално-семантичку категорију у оквиру прилога. Међутим, разликује се њихова употреба у функцији квалитативних прилога и у улози уметнутих речи (Гак 2000: 206–207).

Категоријални статус модалних речи у немачкој граматичкој традицији је доста контроверзан. Неки аутори сматрају да су оне прилози (Мурјасов

2018: 516), други су мишљења да је то посебна врста речи (Хелбиг 1996: 500), неки их називају еквивалент реченице (Мурјасов 2018: 516).

Ако пређемо на прилаз уметнутим речима као речцама, треба напоменути да дефиниција категорије речца зависи од тога како граматичари виде систем врста речи у целини. Посебно место у том систему заузимају прилози, који су непроменљиве речи (са изузетком компарације) и зато се налазе на периферији самосталних врста речи. Управо прилози служе као извор попуњавања предлога, везника, партикула.

Према неким немачким граматикама, партикуле чине посебну врсту речи (Хелбиг 1996). У другим студијама о граматичи немачког језика, речце се класификују као прилози (Пауљ 1960). Неки немачки лингвисти сматрају да треба разликовати посебну групу речи под називом „непроменљиве речи”, која би, уз речце, обухватала прилоге, везнике и предлоге (Мурјасов 2018: 516).

У лингвистичкој традицији енглеског језика такође нема јединственог виђења појма „речца”. Тако аутори Макмилановог речника не убрајају речце у прилоге већ обрнуто, прилоге у партикуле (Макмилан 2007).

Као што је већ било речено, већина граматика српског, односно српскохрватског језика, модалне речи дефинише као речце.

Тако Михаило Стевановић у својој монографији пише о посебној категорији партикула – модалним речцама које изражавају став говорника према реченом: „Модалне речце ... нису ништа друго већ речи којима се износи лични став, тј. субјективни однос према ономе што се износи реченицом”. Као примери наводе се речи **можда, вероватно, ваљда, дакако, заиста, збиља, свакако, нипошто, несумњиво, јамачно, наравно, неоспорно, неминовно** итд. (Стевановић 1974: 396). Дају се и реченице у којима оне врше функцију модалних речи: „*Лађа је, дакако, пристала у луку исте вечери. – Стари Радан је био, заиста, добар човек. – Ми ћемо се, свакако, на то питање поново осврнути. – То, нипошто, не сме бити. – Он, несумњиво, зна за то*”. У свим тим реченицама модалне речи су издвојене зарезима, за разлику од других речца које налазимо у истом поглављу: „*У тим речима пак има доста истине. – Само он то зна. – Једино њега нисмо видели. – Бар ово су могли знати. – Баш у томе и јесте ствар... Ево Николе! – Ено већ рта на крају отока... Зар неврјерне не зна Турке, бог их клео*”.

Међутим, изгледа да језичко осећање аутора да модалне речи нису баш потпуно речце наводи М. Стевановића да дефинише модалне конструкције кроз негацију: „Такви изрази као што су **без сумње, ван сумње, нема сумње, нема никаквог спора, разуме се** итд. нису модалне речце и, наравно, уопште нису речце” (Стевановић 1974: 396).

У „Граматици српскога језика” Живојина Станојчића и Љубомира Поповића речи **дакако, уистину, заиста, вероватно, ваљда, збиља, можда** описују се као речце за истицање личног става и називају се модалне речце. (Станојчић 2000: 128). И овде се издвајају зарезима: „*Он је, дакако, у праву. – Суд је, наравно, мјеродаван, али Пуба има исто тако право. – Уосталом, имаиш право. – Он ће, ваљда, доћи. – Штавише, њему је у интересу да дође*”. Док друге наведене овде речце, као и у Стевановићевој граматичи, нису ин-

терпункцијски издвојене: „*Е па, кад хоћеш баш, да знаш, тако је... Зар нисте служили војску?* – *Како, Мишковићу, зар ниси ратовао?* Разлика је само у томе што у овом приручнику стоје зарези код речце **пак**: *Звучи убедљиво, што, пак, не мора бити истина*”.

Али пошто је српска интерпункција слободна, искључена је апсолутна уједначеност у употреби интерпункцијских знакова. Може се говорити о преовлађујућој фреквентности издвајања појединих језичких елемената, што може да сведочи о њиховој самосталности како у смисаоном, тако и у фонетском погледу. То се потврђује и правилом из „Правописа српскога језика” 1993. године: „Зарез се пише уз оне уметнуте или придодате речи и изразе који се по својој природи издвајају у дикцији (интонацијом и застанцима), ако саме за себе чине придодати део реченице: **Истина**, није само он закаснио, него и ја. – Прекасно смо, **нажалост**, сазнали за ту могућност. – Није, **уосталом**, ни тада било прекасно. – Она се, **наравно**, наљутила на то” (Пешикан 1993: 262). У „Правопису” се наводе и случајеви кад модална реч има зависне чланове, и онда су и такви изрази интерпункцијски издвојени: „*Њему су се, истина формално, чак извинили за тај поступак. – Обратила се и лекару, нажалост прекасно, јер је болест већ била узела маха*”. Говори се и о могућности издвајања таквих израза помоћу комбинације с другим знаковима: *Њему су се – истина, формално – чак извинили за тај поступак... Њему су се (истина, формално) чак извинили за тај поступак*” (Пешикан 1993: 263).

Понекад се код српских лингвиста за такве лексичке јединице јављају, осим „модалне речце”, и друге дефиниције. Термин „уметнуте речи” који се односи на синтаксичку функцију јединица, аналогних модалним речима, налазимо у Белићевом правопису кад он говори о речима које се издвајају зарезима и наводи следеће примере: **Та, забога, треба бити правичан. Ви ћете, свакако, то урадити...** Александар Белић не назива их модалне речце, него уметнуте речи, али тумачи појам „уметнута реч” шире него што подразумева термин „вводное слово” у руској граматичкој традицији, јер у уметнуте речи укључује и вокатив, и императив, и иначе било који језички елеменат „који је изван органске везе са осталим деловима реченице” (Белић 1950: 84–85).

„Правопис српскохрватског језика” из 1960. третира речи **свакако, без сумње, истина, доиста, вероватно, можда, сигурно, свакојачко** као „модалне речи и изразе” (Правопис 1960: 94). Притом их дефинише као прилоге. Међутим већ „Правопис српског језика” из 1993. речи **разуме се, вероватно, ваљда, можда, нажалост** поново квалификује као модалне речце (Пешикан 1993: 262).

Иван Клајн исто сматра такве речи партикулама. Он пише у „Граматици српског језика”: „Различите врсте става према радњи, потврђивања, истицања, неизвесности, сумње, супротности итд. исказују речце сродне с прилогима, као што су... **управо, можда, ваљда, додуше, штавише, збиља**” (Клајн 2005: 161).

Израз „модалне речи” налазимо у раду Милке Ивић „О српскохрватским реченичним прилозима”: „Изрази који се у општој лингвистици данас

најчешће помињу као „модални адверби” (енгл. Modal adverbs), а по нашој домаћој граматичкој терминологији називају „модалним речима” или „модалним речцама” (**можда, вероватно, несумњиво** и сл.)...” (Ивић 1978: 11). Међутим, није јасно да ли аутор прави термилошко разлику између та два израза или их употребљава као синонине, пошто се позива на Стевановићеву граматику, о чијем је прилазу проблему модалних речи речено раније.

„Правопис српскога језика” из 2010. г. Митра Пешикана, Јована Јерковића, Мате Пижурице у одељку о интерпункцији садржи правило о потреби „да се запетом... издвајају они делови реченице који су... граматички издвојени из реченице (на пример... модалне речце и речи...” (Пешикан 2010: 102). Наводе се и примери: „*Они су то, **наравно**, урадили врло добро. – **Природно**, и ове зиме породица је боравила на мору. – Нећемо се, **без сумње**, упуштати у тај посао. – Нису успели, **нажалост**, да дођу. – **Истина**, није само он закаснио, него и ја*”. Ту поново наилазимо на израз „модалне речи”, али на основу примера не може се закључити које јединице спадају у модалне речи и које у модалне речце. Дакле, остаје питање да ли и у овом приручнику изрази „модална реч” и „модална речца” означавају исту појаву.

Општеприхваћена подела српске лексике на врсте речи блиска је или идентична схватању тог система у руској граматичкој традицији, где прилози чине посебну категорију самосталних врста речи, док партикуле једну од помоћних врста речи.

Руска граматика доследно прави разлику између модалних речца и модалних (уметнутих) речи. Склони смо да термин „модалне речи” сматрамо прикладнијим за именовање речи које изражавају говорников однос према садржају исказа и да од њих разликујемо партикуле и у српском језику.

Особина речца се састоји у томе да спадају у помоћну врсту речи и „дају појединачној речи у исказу или исказу у целини различите додатне семантичке, емоционално-експресивне и модалне нијансе” (Рахманова 1997: 464). Овде можемо да се осврнемо на сличну карактеристику речца као врсте речи коју је дао српски лингвиста Миодраг Лалевић: „Оне уносе допунске преливе у значења других речи, веза речи и реченица... Ови помоћни елементи говора изгубивши значење самосталних речи и узимајући препозиционални или постпозиционални положај сједињују се с другим именима, па и с другим деловима говора и читавим реченицама” (Лалевић 1962: 42).

За разлику од речца, уметнуте, односно модалне речи имају већу самосталност. Већина их може да функционише као еквивалент реченице, на пример у одговору: **Сигурно! Наравно! Дакако!** Модалне речи могу имати уз себе зависне чланове, што није случај с речцама. Особина модалних речи је у томе што су оне пунозначне речи, док су речце непунзначне. Семантика модалне речи је тачно одређена, за разлику од речца, чије нијансе значења могу варирати, Тако, речца **ево** може да служи за појашњавање (**Ево шта сам рекао**), за обраћање пажње (**Ево ме**, што може да значи: „Нисам закаснио”, „Најзад сам дошао”, „Обратите на мене пажњу”). Правописи српског језика препоручују издвајање зарезима оних речи које одговарају руским модалним речима, док се еквиваленти руских речца углавном не издвајају. У томе се

одражава та разлика међу њима што се модалне речи налазе, тако рећи, ван реченице и садрже коментар реченог, док се речце семантички сједињују с реченицом или делом реченице.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1950:** А. Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.
- Виноградов 1950:** В. В. Виноградов. О категории модальности и модальных словах в русском языке, у: *Труды Института русского языка АН СССР*, том 2, Москва – Ленинград: Издательство АН СССР, 24–59.
- Виноградов 1972:** В. В. Виноградов, *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Москва: Высшая школа.
- Гак 2000:** В. Г. Гак, *Теоретическая грамматика французского языка*, Москва: Добросвет.
- Иванова 1981:** И. П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов, *Теоретическая грамматика современного английского языка*, Москва: Высшая школа.
- Ивић 1978:** М. Ивић, О српскохрватским реченичним прилозима, Београд, *Јужнословенски филолог*, 34, 1–16.
- Јарцева 1990:** В. Н. Ярцева (ред.) *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва: Советская энциклопедия.
- Клајн 2005:** I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Лалевих 1962:** М. Лалевих, *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.
- Макмилан² 2007:** *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, Oxford: Macmillan education.
- Мурјасов 2018:** Р. З. Мурясов, Грамматические особенности частиц, Уфа: *Вестник Башкирского университета*, т. 23, № 2. 515–519.
- Пауљ 1960:** Г. Пауљ, *Принципы истории языка*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Пешикан 1993:** М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица. *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Пешикан 2010:** М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица. *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 1960:** *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска; Загреб: Матица хрватска.
- Рахманова 1997:** Л. И. Рахманова Л. И., Суздальцева В. Н. *Современный русский язык*, Москва: Издательский дом МГУ.
- Станојчић 2000:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамматика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1974:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, Београд: Научна књига, књ. I.

Хелбиг 1996: G. Helbig, J. Buscha, *Deutsche Grammatik*, Leipzig – Berlin – München – Wien – Zürich – NewYork: Verlag Enzyklopädie, Langenscheidt.

Шчерба 1957: Л. В. Щерба, *Избранные работы по русскому языку*, Москва: Учпедгиз.

Ирина Ј. Иванова

ВВОДНЫЕ СЛОВА В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

Доклад посвящен проблеме определения категории вводных слов в сербских грамматиках, справочниках по правописанию и работах сербских лингвистов по сравнению с русскими. Рассматриваются различия между модальными словами, модальными частицами и наречиями.

В русской грамматической традиции слова, словосочетания и предложения, грамматически не связанные ни с одной частью предложения и выражающие модальную, экспрессивную и эмоциональную оценку высказывания, относят к вводным единицам, тогда как большинство грамматик сербского (сербскохорватского) языка определяют их как частицы.

В докладе сравнивается подход к классификации модальных слов не только в русской и сербской, но и в английской, немецкой и французской грамматических традициях.

Автор считает, что термин „модальные слова” более подходит для обозначения лексических единиц, выражающих отношение говорящего к содержанию высказывания и что от них следует отличать частицы и в сербском языке. В отличие от модальных слов, частицы относятся к служебной части речи и придают отдельному слову в высказывании или высказыванию в целом различные дополнительные смысловые, эмоционально-экспрессивные и модальные оттенки.

Ключевые слова: наречия, частицы, вводные слова, модальные слова, пунктуация, сербский язык, русский язык.